

MÁTÉ ÁGNES

Pacorus és az elképzelt régi magyar irodalom néhány 16. századi francia forrása*

A jelen tanulmányban Eneas Silvius Piccolomini *Historia de duobus amantibus* című novellájának 16. századi francia fordításairól lesz szó. A tanulmány első része könyvészeti jellegű: célja, hogy a néhány éve megjelent *French Vernacular Books* című katalógus hibái közül a Piccolomini szerelmi történetére vonatkozóakat helyreigazítsa, és felvilágosítással szolgáljon a számon tartott francia fordítókról és munkáikról. A második rész pedig a szerelmi história állítólagos magyar figurájának, Pacorusnak a francia fordításokban betöltött szerepéről szól: azt vizsgálja, hogyan értelmezik a fordítók Pacorus *pannonius* nemzetiségét a történetben, és milyen változtatásokat hajtanak végre alakjával kapcsolatban. A szemle végére megtudhatjuk, hogyan avatja hősünket költővé két francia fordító is, akik „megíratják” Pacorusszal a Piccolomini eredeti történetében csak hallomásból ismert Lucretiának szóló két levelet, ezzel gazdagítva a (képzelt) régi magyar irodalom forrásainak csoportját.

Bibliográfiai problémák a hat francia fordítás körül

A *Historia de duobus amantibus* című latin novellának a 16. század végéig nyolc nyelven jelentek meg fordításai. Az olasz (4), angol (2), német, spanyol, lengyel, magyar és dán fordítások (1-1) mellett a mű korai francia fordításainak csoportja a legtöbb fordítást számláló szövegegyüttes. A 21. század elejére ugyanis hat francia fordításból maradt fenn legalább egy példány a világ valamely gyűjteményében. A szóban forgó hat fordítás szerzői időrendben a következők: Anthitus la Favre, Octovien de Saint-Gelais, Jean Maugin vagy Millet, François de Belleforest, François de Louvencourt és a csak monogramjáról ismert N. R. „nevű” fordító. Ezeken kívül ismert még Jean Bouchet 16. század végi munkája, amely Anthitus la Favre száz évvel korábbi francia fordításán alapul, így számszerűleg a hetedik ugyan a sorban, de nem tekinthető a *Historia* önálló francia fordításának.¹ Bouchet részleges szövege csonka, egyáltalán nem tartalmazza már a Pacorus-epizódot sem, így a magyar kutatás számára értékelhetetlen.

* A tanulmány létrejöttét a Kubinyi András Középkortudományi Alapítvány 2018. évi Kubinyi András-díja támogatta. A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa.

¹ E tanulmány keretei között nem áll módomban részletesen jellemezni a fordításokat, ezért

1490 körül Lyonban készítette el Maître Anthitus la Favre vagy la Faure a Piccolomini-mű első francia nyelvű fordítását.² Elise Richter 1914-es monográfiája a fordítás négy kiadását említi.³ A legfrissebb, ám megbízhatónak egyáltalán nem nevezhető Pettegree–Waslby–Wilkinson-féle bibliográfia, a *French Vernacular Books* vonatkozó kötete azonban csupán három kiadáshoz kapcsolja Anthitus nevét,⁴ ezen felül tud egy 1515-ös kiadásról, amely a címleírás alapján szintén Anthitus munkájának utánnomása volt.⁵ Az FVB nr. 43817 sorszámon szereplő tétel⁶ azonos lehet azzal, amelyet Elise Richter negyedikként említett kötete bevezetőjében.⁷ A *L'ystoire deux vrais amans Eurial et Lucesse* címmel, nyomdahely, év és kiadó nélkül megjelent kötet talán ismét csak Anthitus la Favre fordításának egy kiadása lehetett, de mai tudásunk szerint nem maradt fenn belőle példány. A FVB nr. 43813 sorszámu nyomtatványát⁸ pedig az *International Short Title Catalogue* Anthitus la Favre francia fordításának tartja, és Lyon, Martin Havard, 1494–1495 körüli kiadási időre teszi a *typusok* fajtája és kopása alapján.⁹ A FVB viszont nem tud egy 1508-as kiadásról, amely már Richter kötetében is szerepelt, az ISTC szintén ismeri, és példány is van belőle Aix-en-Provence Méjanés

sajtó alatt lévő monográfiámhoz irányítom az olvasót. MATE Ágnes, *Egy kora újkori sikerkönyv története, XV–XVI. századi szövegvariánsok és fordítások Eneas Silvius Piccolomini Historia de duobus amantibus című szerelmes regényéből*, Bp., Reciti, 2018, megjelenés alatt.

² LA FAURE, Anthitus, *Lystoire des deux vrays amans eurial & la belle lucesse*, Lyon, Jean de Vingle, 1490 körül.

³ *Eurialus und Lukrezia l'ystoire de Eurialus et Lucesse, vrays amoureux, selon pape Pie*, übers. von Octovien de Saint-Gelais, mit Einl., Anm. u. Glossar hrsg. von, Halle a. s., Niemeyer, 1914, X.

⁴ *French Vernacular Books, Books Published in the French Language before 1601*, *French Vernacular Books H–Z*, ed by Andrew Pettegree, Malcolm Waslby, Alexander Wilkinson, Leiden, Brill, 2007, 569., (a továbbiakban: FVB). A FVB leírásait szó szerint idézem, a lelőhely információkat pedig saját ellenőrzésem alapján teszem hozzá. nr. 43796 Pius II. Faure, Anthitus (tr.), *De duobus amantibus Euryalo et Lucretia*, [Lyon], s. n., [1490], 8o. <http://istc.bl.uk/search/search.html?operation=record&rsid=445384&q=98> nr. 43798, Pius II. Faure, Anthitus (tr.), *De duobus amantibus Euryalo et Lucretia*, [Lyon, Jean de Vingle, 1494]. 4o. Leőhely: Paris, Bibliothèque Nationale de France <http://istc.bl.uk/search/search.html?operation=record&rsid=445384&q=101> nr. 43804, Pius II. Anthitus (tr.), *L'ystoire deulx[!] vrays amans Eurial et la belle Lucesse*. Lyon vend Olivier Arnoullet, [1528], 4o. Leőhely: Grenoble, Bibliothèque municipales, F.7293 Rés.

⁵ FVB, nr. 43801, Pius II. *L'ystoire deux vrais amans Eurial et la belle Lucesse*. Lyon, Jean de Vingle, 1515. 16o. Leőhely: Aix-en-Provence, Bibliothèque Méjanés, Rés. S. 024,10.

⁶ FVB, nr. 43817 Pius II. *L'ystoire deux vrais amans Eurial et Lucesse*. S. I., s. n., s. d., 4o. Brunet I 69. BRUNET, Jacques-Charles, *Manuel du librairie et de l'amateur de livres*, vol. I., Paris, Firmon-Didot, 1860, nr. 69.

⁷ RICHTER 1914, i. m. X. Így: 4. *Lystoire de deux vrays amans eurial et lucesse etc.*, s. I. n. d. in-4o goth., Heft A enthält nur sechs Blätter.

⁸ FVB, nr. 43813 Pius II. *L'ystoire deux vrais amans Eurial et la belle Lucesse*. [Lyon, Martin Havard], s. d., 4o. Leőhely: Bibliothèque de l'École Nationale Supérieure des Beux Arts.

⁹ <http://istc.bl.uk/search/search.html?operation=record&rsid=445384&q=100> ISTC ip00686350.

gyűjteményében, valamint a müncheni Bayerische Staatsbibliothekban.¹⁰ Anthitus munkáját én a Münchenben őrzött, 1508-as kiadásban vizsgáltam meg,¹¹ és közvetlen textológiai összehasonlításom is azt igazolja, hogy a FVB által ismert, egyik 1537-es kiadvány, amelyből ma Chantilly-ben a Musée Condé gyűjteményében is van példány,¹² szintén Anthitus fordításának egy másik kiadása. William Kemp koncentrált könyvészeti vizsgálatai szintén azt mutatták, hogy a chantilly-i példány is Anthitus munkája. Kemp Anthitus fordításának összesen nyolc, 1540 előtt megjelentetett kiadását számolta össze, s a kérdésben jelenleg az ő adatait kell mérvadónak tekinteni.¹³

Körülbelül Anthitus la Favre fordításával egy időben dolgozott saját változatán Octovien de Saint-Gelais, aki munkáját 1493-ban Párizsban jelentette meg,¹⁴ és fordításának egyben ez az egyetlen ismert kiadása is.¹⁵ Saint-Gelais 4700 sornyi versben fordította le a két szerelmes történetét, elsősorban metrikai megfontolások miatt jelentősen bővítve az elbeszélést. Saint-Gelais kiadásának fontos jellemzője, hogy a történet egyes szakaszainak alcímeket ad, ún. rubrikákkal, egy-két soros összefoglalókkal látja el őket, hogy ezzel is segítse olvasóit a történetben való tájékozódásban.

Időrendben egy 1537-es, ismeretlen fordító tollából származó francia változat következik. A FVB két külön tételszám alatt vesz fel két, ebből az évből száрма-

¹⁰ Pius II, Pont. Max. (formerly Aeneas Sylvius Piccolomini), *De duobus amantibus Euryalo et Lucretia* [French] (Tr: Anthitus Faure), Paris: Michel Le Noir, [about 1508], 4°, ISTC No.: ip00686420. Lelöhely: Aix-en-Provence, Bibliothèque Méjanes, Inc. D. 14-15,2. <http://istc.bl.uk/search/search.html?operation=record&rsid=445384&q=102>

¹¹ Az általam vizsgált példány: FAURE, Anthitus, *Histoire des deux vrayz amans Eurial et la belle Lucresse*, Paris, [kb. 1508], München, Bayerische Staatsbibliothek 4 Inc. s. a. 1733 h. <http://daten.digital-sammlung.de/~db/0010/bsb00107025/images/index.html?id=00107025&groesser=&fip=eayaxsfdrfsdrewqxdysdsaseayafdsrdsas&no=18&seite=7>

¹² FVB, nr. 43807 Pius II. L'histoire delectable et recreative de deux parfaitez[!] amans, estans en la cite de Sene. [Paris, Denis Janot], 1537. 16o. Lelöhely: Chantilly, Musée Condé, XI-D-029.

¹³ KEMP, William, *Des deux amans de Piccolomini. Les éditions de la traduction lyonnaise antérieures à 1540* (J. de Vingle, M. Havard, M. Le Noir, O. Arnoullet et D. de Harsy) = *Réforme, Humanisme, Renaissance*, Année 2011, Volume 71, 23–33. http://www.persee.fr/doc/rhren_1771-1347_2011_num_71_1_3113

¹⁴ *L'ystoire de Eurialus et Lucresse. Vrayz amoureux. Selon Pape Pie*, Párizs, Antoine Vérard, 1493.

¹⁵ FVB, nr. 43797 Pius II. Saint-Gelais, Octovien (tr.), *De duobus amantibus Euryalo et Lucretia* [Paris, Antoine Vérard, 1493]. 2o. Lelöhely: Paris, Bibliothèque Nationale de France; Paris, Bibliothèque de l'Arsenal; Bibliothèque Mazarine; London, British Library; Oxford, Bodleian Library. <http://istc.bl.uk/search/search.html?operation=record&rsid=445384&q=99>

Legutóbbi modern kiadása: E. S. PICCOLOMINI, *Oeuvres érotiques. Cinthia - Historia de duobus amantibus avec Lystoire de Eurialus et Lucresse d'Octovien de Saint-Gelais - De remedio amoris*, Présentation et traduction par Frédéric Duval, Turnhout, Brepols, 2003. A következő kötet csak Saint-Gelais és la Favre munkáiról ad hírt: *Translations médiévales. Cinq siècles de traduction en français au Moyen Âge (XIe – XVe) Étude Répertoire, Volume 2 La Corpus Transmedié: Répertoire, „enfer”, „purgatoire”, et „limbes”, sous la direction de Claudio Galderisi, avec la collaboration de Vladimir Agrigoroaei, Brepols, 2011, 250–254.*

zó kiadást. Az egyik név és hely nélkül megjelent művet már Brunet 19. századi bibliográfiája ismerte,¹⁶ viszont mai tudásunk szerint nem maradt fenn belőle példány. Ennek következtében nem lehetséges megállapítani, hogy azonos-e a fent már említett, másik 1537-es kiadvánnyal, amelyből a Musée Condé gyűjteményében is van példány, és amely Anthitus la Favre munkájának egy kiadása.¹⁷

A következő csomópontot az 1551-ben I. M. fordítói monogrammal megjelent francia fordítás jelenti, amely szintén kihívás elé állítja a filológusokat, mivel egymásnak ellentmondó adatokat találhatunk róla. Egyrészt a FVB a 16. századi Du Verdier magángyűjtemény katalógusa alapján veszi fel tételként a fordítást, amelynek szerzője e szerint egy Jean Millet nevű személy volt,¹⁸ viszont a fordításnak fennmaradt példányáról nem tud. Másrészt pedig a FVB egy I. M. monogramú fordító 1554-ben megjelent, eltérő című kiadásáról is tud, amelyből a müncheni Bayerische Staatsbibliothekban őriznek – állítása szerint – egy példányt.¹⁹ Egy szakíró, Sergio Cappello cikkében²⁰ azonban nemcsak monogramosan említi a müncheni példány szerzőjét, hanem kijelenti róla azt is, hogy az Jean Millet-vel azonos, és véleménye szerint a példány címlapján álló évszám nem 1554-nek, hanem 1551-nek olvasandó, jöllehet a Bayerische Staatsbibliothek katalógusába is 1554-es évszámmal van felvéve.²¹ Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy Frédéric Duval 2003-ban megjelent, Saint-Gelais több fordítását tartalmazó kiadásában az egyéb francia fordítások között egész más címmel hivatkozik Jean Millet fordítására,²² de ő is 1551-es kiadási dátumról tud – valószínűleg szintén Du Verdier alapján, bár Duval nem ad meg hivatkozást az adathoz. Tény azonban, hogy ma példányt csak abból a kiadásból ismerünk, amelyet Münchenben őriznek, és amelyen a fordító neve csupán kezdőbetűkkel szerepel, a kiadási évszám utolsó számjegye pedig jótékonyan egy nyomdadísz alá van rejtve. A fordítás előtt álló dedikáció azonban 1550. november 27-ről datálódik, s ha ez a kiadás ennek

¹⁶ FVB, nr. 43806 Pius II. *L'histoire delectable et recreative de deux parfaits amans*. S. l., s. n., 1537. 16o. Brunet I 69.

¹⁷ FVB, nr. 43807 Pius II. *L'histoire delectable et recreative de deux parfaitscz[!] amans, estans en la cite de Sene*. [Paris, Denis Janot], 1537, 16o. Lelőhely: Chantilly, Musée Condé, XI-D-029.

¹⁸ FVB, nr. 43808 Pius II. Millet, Jean (tr.), *L'histoire des amours d'Eurialus et Lucrece*. Paris, Nicolas Chrestien, 1551. 8o. Du Verdier, 726. DU VERDIER, Antoine, *La bibliothèque d'Antoine Du Verdier, contenant le catalogue de tous ceux qui ont escrit, ou traduit en françois*, Lyon, 1585. Szintén Du Verdier alapján hozza az adatot: Gustav REYNIER, *Le roman sentimental avant l'Astreé*, Genève, Slatkine Reprints, 1969 [eredeti megjelenés: 1908], 29.

¹⁹ FVB, nr. 43809 Pius II. M., I. (tr.), *Histoire touchant les amours d'Eurialus et Lucrece*, Paris, Antoine Le Clerc, 1554. 8o. Lelőhely: München, Bayerische Staatsbibliothek, P. lat. 1851 g.

²⁰ CAPPELLO, Sergio, *L'édition des romans médiévaux à Lyon dans la première moitié du XVIe siècle = Réforme, Humanisme, Renaissance*, Année 2011, Volume 71, Numéro 1, 58, j. 82.

²¹ http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10189007_00005.html

²² Így: Jean MILLET, *L'histoire delectable et recreative de deux parfaits amans estans en la cité de Sene ...*, Paris, Nicolas Chrestien, 1551. PICCOLOMINI 2003, i. m. 31, j. 42.

a fordításnak az első megjelenése volt, mint feltételezhető, akkor ez az 1551-es kiadási dátum mellett szóló érvként esik latba.²³

Frédéric Duval²⁴ utalt egyik lábjegyzetében egy Jean Maugin nevéhez fűződő francia fordításra is, amely 1556-ban jelent meg. Szerencsére a budapesti Országos Széchényi Könyvtár munkatársai kérésre kiderítették, hogy Jean Maugin fordítói neve alatt (a köteten azonban csak a fordító I. M. monogramját feltüntetve) őriznek egy ritka példányt az oxfordi Lady Margaret Hall gyűjteményében, így a művet digitális másolatban meg tudtam vizsgálni.²⁵ Ez a vizsgálat azonban arra az eredményre vezetett, hogy a müncheni 1551/1554-es – digitalizálva bárki számára hozzáférhető –, Jean Millet neve alatt számon tartott fordítás teljesen azonos azzal, amelyből az oxfordi Lady Margaret Hallban egy 1556-os kiadást őriznek, Jean Maugin fordítói neve alatt. Nem áll módomban eldönteni, hogy Jean Millet vagy Jean Maugin volt-e valójában a fordító, mivel nincs tudomásom más művekről, amellyel össze lehetne hasonlítani őket, s ez egyébként is a régi francia nyelvben nálam jártasabb kutató feladata lenne. Ezért önkényesen a Lady Margaret Hall azonosítása mellett döntöttem, tehát ezt a fordítást az alábbiakban Jean Maugin neve alatt fogom tárgyalni.

A következő francia fordítás Piccolomini *Historiájából* olasz eredetű történeteket, főként Matteo Bandello elbeszéléseit tartalmazó, többkötetes sorozatba került be, amelyet egy François de Belleforest nevű fordító-szerkesztő állított össze.²⁶ Ezt a fordítást szintén nem említi a FVB bibliográfia.

A FVB bibliográfia utal azonban egy 1598-as, Jean Gesselin nyomdájában megjelent kiadásra, amelyből állítása szerint Münchenben is van példány.²⁷ Ezt a fordítást egy N. R. monogramú személy jegyzi, Bourgogne tartomány kormányzójának, de Rion marsallnak dedikálva a munkát. Az FVB bibliográfia külön tételként vesz fel egy szerinte másik, szintén 1598-as megjelenésű fordítást, amelyből állítása szerint szintén Münchenben, valamint Prágában maradt fenn példány.²⁸ A müncheni katalógus csupán az imént említett, Jean Gesselin által kiadott, 1598-as kötetre ad találatot, ráadásul az *Universal Short Title Catalogue*

²³ http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10189007_00006.html?zoom=0.55

²⁴ Így: Jean MAUGIN, *L'amour d'Eurialus et Lucesse, par lequel est succinctement démontré quel profit vient du chaste amour et quel dommage de l'impudique. Avec quelque epistres...*, Lyon, 1556. PICCOLOMINI 2003, i. m. 31, j. 42.

²⁵ MAUGIN, Jean, *L'amour d'Eurialus et Lucesse, par lequel est succinctement démontré quel profit vient du chaste amour et quel dommage de l'impudique. Avec quelque epistres...*, par Benoist Rigaud & Jan Saugrain, Lyon, 1556. Lady Margaret Hall Library, Briggs Room: 847.28 2(1).

²⁶ DE BELLEFOREST, François, *Histories tragiques extraites de l'italien de Bandel...*, Vol. 6., Paris, Jean Bordeaux, 1582, ff. 230–267.

²⁷ FVB, nr. 43814, Pius II. Les amours d'Eurial et de Lucesse. Paris, chez Jean Gesselin, 1598, 12o. Lelőhely: München, Bayerische Staatsbibliothek, P.o. gall. 671. http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10189272_00001.html

²⁸ FVB, nr. 43815, Pius II. Les amours d'Eurial et de Lucesse. Paris, s. n., 1598. Lelőhely: München, Bayerische Staatsbibliothek. Prága, Strahovská knihovna.

információja szerint a müncheni P.o. Gall. 671 jelzetű kötet, vagyis az egyetlen Münchenben őrzött 1598-as francia fordítás, és a prágai AE XI 101 jelzetű kötet²⁹ azonos kiadást takarnak: Pius II, *Les amours d'Eurial et de Lucesse*, Paris, s. n., 1598.³⁰ A megadott internetes hivatkozás az USTC oldaláról a BSB digitális könyvtárába vezet tovább, ahhoz a kötethez, amelynek címlapján világosan olvasható, hogy Jean Gesselin adta ki, tehát semmiképpen sem lehet *sine nomine* a nyomdász a könyvészeti leírásában! Bohemista kutatók segítségével³¹ sikerült kiderítenem, hogy a prágai és a müncheni példányok valóban azonosak egymással: tehát a Pettegree–Waslby–Wilkinson-féle bibliográfia nr. 43814 és nr. 43815 tételei ugyanannak a kiadásnak, a Jean Gesselinnél kiadott, 1598-as francia Piccolomini-fordításnak a példányai, és a FVB-ban található bibliográfiai leírásuk hibás, mert a nyomdász igenis fel van tüntetve a kiadáson, Jean Gesselin az.³²

Az alábbi kiadást szintén nem tartalmazza a FVB bibliográfia, jöllehet annak létezését már Gustav Reynier 1908-ban megjelent munkája említette,³³ és Frédéric Duval is utalt rá 2003-as kötetében.³⁴ François de Louvencourt, *Les Amans de Sienne, où l'on prouve que les Femmes font mieux l'amour que les Vefves et les Filles*, Paris, 1598, Jean Gesselin, 4o. A Bibliothèque National de France gyűjteményében jelzete 8-BL-17913. A könyv állapota miatt – állományvédelmi okokra hivatkozva – a könyvtár a másolást 2016 májusában megtagadta, és az online kikérő rendszer alapján a helyben olvasását sem teszik lehetővé, így a kötetet nem volt alkalmam megvizsgálni. Michel Bideaux egy, a korai francia *Historia*-fordításokról szóló cikke végén szentelt pár sort e fordítás jellemzésének,³⁵ de a Pacorus-epizódról nem ejtett szót benne, így jelen cikk szempontjából Louvencourt fordítása értékelhetetlen.

Végezetül szintén Gustav Reynier kötetéből³⁶ tudunk egy kiadásról, amely szerint Octovien de Saint-Gelais száz évvel korábbi fordítását dolgozza át egy Jean Bouchet nevű szerző: Jean Bouchet, *Les Angoisses et remedes d'amours du traverseur á son adolescence. Auquel est adjousté une plaisante histoire d'Eurial et Lucesse redigee en langue latine par Aenas Sylenius(sic) poete(sic) excellent*

²⁹ <http://knihovna.strahovskycluster.cz/l.dll?cll~P=132571> (Letöltés: 2016. 06. 23.)

³⁰ <http://ustc.ac.uk/index.php/record/39139> (Letöltés: 2016. 06. 23.)

³¹ Itt is szeretném megköszönni Berkes Tamás, Pató Márta és főként Miloš Sládek segítségét, aki a prágai példányt összevetette a müncheni digitális példánnyal.

³² N. R., *Les amours d'Eurial et de Lucesse*. Paris, chez Jean Gesselin, 1598. A müncheni példányt idézem.

³³ REYNIER 1969, i. m. 29. Reynier a műnek egy 1706-ban Leidenben kiadott, szintén 12o alakú kiadását is említi.

³⁴ PICCOLOMINI 2003, i. m. 31.

³⁵ BIDEAUX, Michel, *L'Historia de duobus amantibus nel Cinquecento francese = Pio II e la cultura del suo tempo: Atti del I convegno internazionale*, a c. di Luisa Rotondi Secchi Tarugi, Guerini, 1991, 175–188, főként 186.

³⁶ REYNIER 1969, i. m. 29. Reynier a műnek egy 1602-ben ugyanott kiadott, szintén 12o alakú kiadását is említi.

et depuis trad. en vulg. fr. Rouen, Ab. Cousturier, 1599, 12o. A kötet a Bibliothèque National de France gyűjteményében a RES P-YE-2552 jelzeten elérhető.

Közvetlen szövegvizsgálatom azonban megállapította, hogy Reynier adatai némi korrekcióra szorulnak: a fordítás szerzőjének neve az 1599-es kiadási idejű példányon nem Bouchet, hanem Bouchier alakban szerepel,³⁷ a fordítás pedig az első francia fordító, vagyis Anthitus la Favre munkájának egy részét veszi át a *Historia de duobus amantibus* fordításaként, nem pedig Saint-Gelais fordítását másolja. Reynier-t az vezethette félre, hogy Bouchet ajánlásában valóban említi Octovien de Saint-Gelais, mint olyan szerzőt, aki leoninusokban fordította franciára Ovidius leveleit és Vergilius *Aeneis*-ét.³⁸ Elegendő azonban összevetni egymással Saint-Gelais fordításának, és a Bouchet neve alatt megjelent *Historia*-fordításnak a kezdősorait, hogy lássuk, a két szöveg teljesen eltér egymástól:³⁹

Saint-Gelais: „En l’onneur de la sainte Trinité, / Louange de vous, Charles, roy treschrestien, / De latin en françois j’ay translaté [...]”⁴⁰

Bouchet: „A La requeste et priere des Dames / Ausquelles sont les bons obeyssans / Sans vouloir choses qui soyent infames” [...]”⁴¹

Teljesen világos azonban az egyezés Bouchet fent idézett incipitje és Anthitus kezdősorai között:

Anthitus la Favre: „A La requeste et priere des Dames / Ausquelles sont les bons obeyssans / Sans vouloir choses qui soyent infames” [...]”⁴²

A Bouchet neve alatt megjelent *Les Angoisses et remedes d’amours ... (A szerelem kínjai és orvosságai ...)* című nyomtatvány 72v–86r oldalain olvasható tehát Anthitus *Historia*-fordításának rövidített változata, amely Lucretia és a Raison párbeszéde után az Auctuer megszólalásával ér véget.

³⁷ BOUCHET, Jean, *Les Angoisses et remedes d’amours du traverseur á son adolescence. Auquel est adjousté une plaisante histoire d’Eurial et Lucretia redigee en langue latine par Aenas Sylenus(sic) poete(sic) excellent et depuis trad. en vulg. fr.*, Rouen, Ab. Cousturier, 1599, Bibliothèque National de France, RES P-YE-2552, 2r oldalán így szerepel a név: Iean Bouchier de Poitiers.

³⁸ BOUCHET 1599, i. m. 3r: „Et en rithme platte (qu’on appelle Leonine) n’ordonnois n’entrelasois les masculins et feminins vers, comme a communement faict Monsieur Octavian de Saint Gelais, Evêque d’Angoulesme, es ses epistres d’Ovide, et Aeneide de Virgile par luy de Latin en François traduite.”

³⁹ Reynier könyvének írása idején (1908 előtt) még csak az eredeti incunabulum és antikva kiadások álltak rendelkezésre mind Saint-Gelais, mind Anthitus la Favre munkáiból, de ez nem menti fel Reyniert az alól, hogy nem ellenőrzött tényt, csupán feltételezést közölt tanulmányában.

⁴⁰ PICCOLOMINI 2003, i. m. 87. „A Szentháromság tiszteletére / Az ön magasztalására, Károly, legkeresztényebb király / latinról franciára fordítottam [...]”.

⁴¹ BOUCHET 1599, i. m. 72r. „A Hölgyek kérésére és imájára / Akiknek engedelmeskedni jó / S az akarattal ellenkező rossz hírűvé lesz [...]”.

⁴² FAURE 1508, i. m. Aii.

Anthitus teljes fordítása még kb. nyolcvan oldalt számlál, de Bouchet kötetében a történetnek itt vége szakad, és a 86v–87r oldalakon Piccolomini egy másik munkájának, az *epistola revocatoriának* egy rövidített, verses átdolgozását olvashatjuk franciául szintén Bouchet tollából. Vannak rá jelek, hogy Bouchet olvasta Piccolomini műveit latinul is, s talán kötete első részéhez, a címadó „Szerellem kínjai és orvosságai” verses fejezetekhez is tőle vette az ihletést,⁴³ de a *Historia de duobus amantibus* szövegét nem fordította le, csupán újrahasznosította egy száz év előtti francia fordító munkáját.⁴⁴

Bouchet szerzői nevével kapcsolatban pedig megjegyzendő, hogy a *Biographie Universelle* szerint⁴⁵ létezett egy 1476-ban Poitiers-ben született Jean Bouchet, akinek először 1536-ban, majd 1537-ben és 1550-ben jelent meg különböző formátumokban a *Les Angoisses et Remedés d'amour du traverseur en son adolescence* című munkája. Véleményem szerint a Reynier által említett 1599-es kiadás ugyanennek a poitiers-i Bouchet-szövegnek az újabb kiadása. Annak a magyarázata, hogy az 1599-es kiadás címlapján miért Bouchier névalak áll, a következő lehet. A 16. század végén élt egy akkor jóval híresebb, a Szent Liga érdekében propagandát folytató teológus szerző, Jean Boucher,⁴⁶ több Párizsban megjelent munka sajtó alá rendezője, s talán az ő neve vezette félre a roueni nyomdászt, aki egy hatvan évvel korábban megjelent munkát adott ki újra.

Pacorus, az elképzelt magyar irodalom költője

Piccolomini eredeti történetében a Zsigmond császár kíséretébe tartozó magyar lovag, Pacorus is beleszeret Lucretiába, és mivel bízik saját fizikai vonzerejében, úgy dönt, hogy megkísérli az asszonyt.⁴⁷ Először egy szerelmes verset (carmen amatorium) ír neki, amelyet egy virágcsokor szárába rejtve ad át, mikor az asszony

⁴³ Bideaux híradása szerint Piccolomini *De remedio amoris* című művét Albin des Avenelles francia fordításában már kétszer kiadták az 1540-es években, és létezik egy 15. század végi kéziratos francia fordítása is. A későbbi kutatás feladata lesz, hogy Bouchet/Bouchier munkáját ezekkel összevesse. BIDEAUX 1991, i. m. 184, j. 27.

⁴⁴ Egy francia kutató, Daniel Maira kedvezőbben fogalmaz: „L’Hisotire des deux amants est ainsi réduite à l’essentielle [...]” lásd: MAIRA, Daniel, *Une édition des Angoisses et remèdes d’amour de Jean Bouchet suivi de l’Histoire d’Eurialus et Lucretse d’Enea Silvio Piccolomini = Revue des Littératures de l’Union Européenne*, 2/2007, n. 7, 233–258, itt: 243.

⁴⁵ *Biographie Universelle (Michaud) Ancienne et Moderne, Tome Cinquième Bo–Br*, Paris, Leipzig, 1812, 174. Az ott felsorolt kiadások: Poitiers, de Marnef, 1536, in-4o, goth.; Ibidem, 1537, in-12o; Lyon, de Tournes, 1550, in 16o.

⁴⁶ LESTRINGANT, Frank, RIEU, Josiane, TARRÊTE, Alexandre, *Littérature française du XVIe siècle*, Paris, Presses Universitaires de France, 2000, 334.

⁴⁷ PICCOLOMINI, Enea Silvio, *Historia de duobus amantibus*, a c. di Donato Pirovano, Edizioni dell’Orso, 2001, 78. „Pacorus interea, Pannonius eques, domo nobilis, qui Ceasarem sequebatur, ardere Lucretiam cepit. Et quia formosus erat, redamari putabat solamque femine pudicitiam obstare sibi rebatur.”

szolgálóival a Sienához közeli Santa Maria di Betlehem-kápolnába tart. Lucretia ugyan elveszi a csokrot a lovagtól, de rögtön át is adja egyik szolgálójának, akitől néhány diák elkéri, és felfedik a levél titkát. A latin novella tanúsága szerint tehát a vers első olvasói a diákok, azután Menelaus, Lucretia férje, végül maga a császár, akihez a dühös férj elrohan feljelentést tenni. A kitört botrány hatására Pacorus megfogadja, hogy többé nem zaklatja Lucretiát. A narrátor mindezekről az eseményekről függő beszédben számol be, így a szerelmes vers tartalmát tőle nem ismerjük meg, bár nyilván nem okozott volna nehézséget Piccolomininek, hogy a novella többi sorához hasonlóan, ügyes intertextuális játékkal Pacorus nevében megkomponáljon például egy Ovidius-centót.

Lucretia második megkísértésére a téli havazás szolgált alkalmat Pacorusnak: az ifjak hógolyókat hajigálnak az asszonyok ablakába, akik viszonozzák a tréfát. Pacorus második levelét viaszba rejtve egy hólabdába gyúrja, és feldobja Lucretia ablakába. A hólabda azonban a tűz mellett landol, ahol elolvad, és a tűznél melegedő vénasszonyok találják meg Lucretia helyett a szerelmes levelet. Menelaus ismét a császárhoz siet, és Pacorus a büntetést elkerülendő elszökik a városból. A történetekről ezúttal is csak narrátori tájékoztatást kap az olvasó.

Mivel Piccolomini novelláját megjelenése óta igaz történetként olvasták, több kísérlet is történt a szereplők valós sienai személyekkel való azonosítására.⁴⁸ Ezek közül a legtalányosabb éppen Pacorus alakja, akinek még a novellabeli névadását sem értjük teljesen. Pacorus Orodes pártus király fia volt, aki a C. Ventidius Bassus római vezér elleni harcban esett el Kr. e. 38-ban, nagy bánatot okozva ezzel idős atyjának. Nem igazán világos, hogy melyik, Zsigmond császár kíséretében lévő magyar főúrra illene ez az allúzió. Ha jól értem, E. Kovács Péter könyvében felveti, hogy a magyar lovag Hunyadi Jánossal lehetett azonos, hiszen az az ismert pletyka-propaganda arról, hogy Zsigmond volt a Törökverő apja, párhuzamként szolgálhatna Orodes és Pacorus viszonyára. E. Kovács azonban azon az alapon el is veti ötletét, hogy Hunyadi biztosan megszerezte volna a Lucretia neve alatt rejtőző nőt, ő nem vallott volna kudarcot a hódításban.⁴⁹ E. Kovács könyve ugyanakkor tartalmaz érdekes adatokat, amelyeken elindulva, levéltári kutatásokkal talán nem lehetetlen többet megtudni a keresett magyar lovagról.⁵⁰

Mindenesetre Piccolomini fikciója szerint a magyar irodalomtörténet gazdagodik egy álnéven (és valószínűleg olaszul)⁵¹ író alkotóval, akinek a szövege azonban fizikailag nem születik meg egészen addig, amíg a latin Piccolomini-novella francia fordítókra nem talál. A fordítások többszörös áttételeessége miatt ez

⁴⁸ FRUGONI, Arsenio, *Enea Silvio Piccolomini e l'avventura senese di Gaspare Schlick* = *Rinas-cita*, 1941, 4, 229–249.

⁴⁹ E. KOVÁCS Péter, *Zsigmond király Sienában*, Bp., Corvina, 2014, 164.

⁵⁰ Különösen E. KOVÁCS 2014, i. m. 50.

⁵¹ Hiszen Piccolomini fikciója szerint Eurialusnak meg kell tanulnia toszkánul, hogy hölgyének egyedül, titokban is tudjon írni, és ezeket a leveleket azután Piccolomini latinul tárja olvasói elé. PICCOLOMINI 2001, i. m. 46.

még a *Páduai ének*⁵² történeténél is bonyolultabb helyzet,⁵³ ezért részben Szigeti Csaba felvetéséből kiindulva én e szövegeket nem a *lehetséges*, hanem inkább az *elképzelt* magyar irodalom darabjainak nevezem.⁵⁴ Úgy vélem, Szigeti besorolásában az Eco Baudolinójától írt János pap leveleihez hasonlítanak leginkább: egy szerző tollán született, vagy a kollektív fantáziában létező irodalmi alak virtuális szövegét más szerzők aktuális szöveggé teszik.

A *Historia de duobus amantibus* hat korai francia fordítása közül egyet, François de Louvencourt alkotását nem tudtam kézbe venni, így sajnos nem tudok beszámolni Pacorus abban játszott szerepéről sem. Egy másik fordító, François de Belleforest jelentősen megkurtított *Historia*-verziójából pedig teljesen kimarad a magyar lovag hiábavaló próbálkozása Lucretia meghódításáért. Octovien de Saint-Gelais és Jean Maugin eléggé hűséges fordításaiban azonban a magyar lovag epizódja is helyet kap. Saint-Gelais verses változatában így kezdődik a férfi bemutatása:

Ce temps pendant un homs panonien,
Homme noble, Pacorus eut en nom [...] ⁵⁵

Ezután megtudunk mindent róla, amit Piccolomini latin eredetijéből már tudunk: hogyan szeret bele Pacorus Lucretiába és hogyan kísérti meg két írásával is az asszonyt, hogy a dolog kiderülve végül szégyenszemre el kelljen hagynia Siena városát.

Jean Maugin 1551/1554 és 1556-os kiadású munkájának fontos jegye, hogy művészen ugyan, de nagyon szorosan követi latin forrását, így Maguintól sem tudunk meg sem többet, sem kevesebbet a lovagról, mint amit már Piccolomini megosztott róla olvasóival. Maugin francia szövegében így kezdődik a Pacorus-epizód: „Ce pendant Pacorus de Pannonie chevalier de lordre, homme de noble lignee, estant en la compagnie de L’empereur s’enamoura de Lucresse [...]”⁵⁶

A két, témánk szempontjából legérdekesebb francia fordítás következik most, amelyekben Pacorus saját szavait is olvashatjuk. Az egyik, Anthitus la Favre munkája, a francia fordítások között időrendben is az első, amelyet 1490 körül vetett papírra szerzője.⁵⁷ Anthitus munkájának kiadásában a férfi neve következetesen a *-rus* szótag helyett *-urs* szótaggal végződik, *Pacours* formában. A rá vonatkozó rész így kezdődik ebben a fordításban: „chevalier [...] de noble masion du pays

⁵² KÖSZEGHY Péter, Balassi Bálint, *Magyar Amphiön*, Bp., Balassi, 2014, 112–117.

⁵³ Hiszen ott a magyar éneket latinra, azt pedig olaszra fordították, itt pedig beszámolnak egy magyar szerző olasz nyelvű költeményéről latinul, amely mint vers, először franciául létezik majd.

⁵⁴ SZIGETI Csaba, *Egy lehetséges kis magyar irodalomtörténet, A Csittvári krónika filológiája = Doromb Közköltészeti tanulmányok* 5., szerk. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2017, 219.

⁵⁵ PICCOLOMINI 2003, i. m. 159. „Azonban egy magyar férfi, / Nemes ember, akinek Pacorus volt a neve [...]”

⁵⁶ MAUGIN 1556, i. m. 112. „Azonban a Pannóniából való Pacorus, a lovagi rend tagja, nemes ember, aki a császár kíséretében volt, beleszeretett Lucresse-be [...]”

⁵⁷ BIDEAUX 1991, i. m. 176–179.

de Hongrie qui se nommoit Pacours”.⁵⁸ A Piccolominitől leírtaknak megfelelően, az itt egyértelműen magyarországinak mondott férfi virágcsozorba rejtett szerelmes versét azután az egyetemi diákok elkérik Lucretia szolgálólányától:

„[...] et dedans trouverent ung rondeau en sa form qui sensuyt
 Rondeau
 Divent les Gorgias de court
 Qui au col portent les colliers
 Non pas ses lous daux es cofiers
 Ausquelque souvent l’argent est coute
 L’ung va se pas et l’autre coute
 L’autre tient termes singuliers
 Divent les Gorgias etc.
 Qui au col portent etc.
 Leur habit est ung peu trop soute
 Pour contrefaire les galliers
 Sense de court sont les vrays pilliers
 Des dames et dont leur bien sourt
 Divent les Gorgias etc.
 Qui au col portent etc.”⁵⁹

A fent olvasható vers a francia rondó versforma rövidebb altípusába tartozik, rímképlete aabbaabR | abbaR, még ha ezt a magyar fordításban nem is sikerült visszaadni.⁶⁰ A francia szöveg megfelel a versforma kívánalmainak, de tartalma egy kissé homályos, az udvari élet szereplőit, a gazdag kincstárnokokat állítja szembe a hölgyek kegyeivel jutalmazott udvaroncokkal. Azt nem sikerült kiderítenem, hogy a költemény eredeti munka-e, vagy már létező szöveg beillesztése a szerelmi históriába, de az előbbi valószínűsítem.

Végül a francia *Historia*-fordítások utolsó 16. századi képviselője, az ismeretlen N. R. monogramú szerző bővítette ki leginkább a Piccolomininél talált részt Pacorusról. Először is, számára a lovag nem kifejezetten magyar, hanem

⁵⁸ FAURE 1508, E1v. „egy nemesi házból való lovag, Magyarországról, akit Pacoursnak hívtak.”

⁵⁹ FAURE 1508, i. m. E2r. „és ahogy megkapták, egy rondót találtak benne, mely a következőképp hangzott: Rondó Az udvar Gorgiaszaivá azok válnak / Kik nyakukon nyakláncot hordanak / Nem az a két nyomorult kincstárnok / Amikor csak pénzre van szükségük / Az egyik elmegy s a másik bajt okoz / S még másik különös szavakat használ / Az udvar Gorgiaszaivá azok válnak / Kik nyakukon nyakláncot hordanak / Ruhájuk kissé túl rövid / Hogy a víg embereket utánozzák / Az udvar elméi ők és igaz támaszai / A hölgyeknek, kiktől vagyonuk is származik / Az udvar Gorgiaszaivá azok válnak / Kik nyakukon nyakláncot hordanak” A francia szövegek értelmezésében Benda Mihály (MTA BTK ITI) és Kovács Eszter (SZTE Francia Tanszék) volt segítségemre, amit ezúton is köszönök nekik.

⁶⁰ *Világirodalmi lexikon, XII. kötet: Rjab–Sez*, főszerk. Szerdahelyi István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1991, 162.

szlavóniai úriemberről beszél: „Panfore gentilhomme Sclavon.”⁶¹ Ha jól értem, a fordító felfogása szerint latin nyelven a népet, illetve a területet a klasszikus fogalmaknak megfelelően kell leírni (*pannonius*), de a francia nyelvű fordításban már a kortárs állapot szerint ott élő népet veszi figyelembe, s ezért lesz a lovag Szlavóniából származó ember.⁶² A lovag névalakjának Pacorus →* Panforus → Panfore megváltoztatására azonban csak kulturális okokra visszavezethető magyarázatot tudok adni. A fordító talán etimológiai viccet csinál abból, hogy a termékeny Pannóniát a jó kenyér, *panis* vidékének tartották. A régi francia nyelv ismerte a *painfere* főnevet, amely a latin *panem ferens* ‘valaki, aki kenyeret hoz’ kifejezéssel áll kapcsolatban.⁶³

Hogy mennyi igaz etimológiai fejtegetésemből, nem tudom, annyi azonban bizonyos, hogy a fordító egy úriemberhez méltó műveltséggel ruházza fel a *pannoniust*. Panfore nevében a fordító ugyanis előbb egy verset, majd egy szép levelet is ír Lucretiának, amelyek tehát jelentős betoldások a francia szövegben az eredeti latinhoz képest.

Pacorus virágcsokorba rejtett verse ezúttal egy alexandrinban írott, nyolc versszakos keresztrimes költemény, madrigál:

Mon coeur n'affecte rien que vostre obeissance,
Son souverain bon-heur est sa captivité:
Si ce n'estoit pour vous i'hayrois ma naissance,
Car sans vous l'estre est pis que n'avoir point esté.

Quand ie voy de voistre oeil la lumiere esclattante,
Le tiens pour folle erreur n'avoier qu'un soleil,
Car ou n'y en a point, ou l'oeil qui me tourmente
Est un second Phoebus plus qu'il est tout pareil.

Pour l'autre m'est fort peu, pour le vostre idolastre
L'admire en m'y brusiant son rayon adoré,
Et n'appelle ma terre, ou cruelle, ou marastre,
Que pour m'avoir nourri sans en estre esclairé.

Car sans estre i'estois, ie voyois sans lumiere,
Et mon corps se mouvoit, mais sans vray mouvement:
I'estois en mesme estat que la prime matiere,
Qui de la form attend son accomplissement.

⁶¹ N. R. 1598, i. m. 97r.

⁶² <http://www.raremaps.com/gallery/enlarge/41504>

⁶³ http://atilf.atilf.fr/scripts/dmfAAA.exe?LEM=painfere;XMODE=STELLA;FERMER;;AFFICHAGE=0;MENU=menu_dmf;;ISIS=isis_dmf2015.txt;MENU=menu_recherche_dictionnaire;OUVRIR_MENU=1;ONGLET=dmf2015;OO1=2;OO2=1;OO3=-1;s=s0a5a23a0;LANGUAGE=FR;

Je le receus alors qu'à la premiere veuë
De l'astre de vos yeux, vostre feu m'esclaira,
Et chassant de ses rais l'espaisseur de la nuë
Qui me cachoit le iour des ombres me tira.

Ce fut lors, beau soleil, que vous fistre descendre
Dans mon sein mille feux, dont unique en beauté
Vous bruslastes mon coeur, Pheonix reduit en cendre
Pour renaistre tousiours unique en loyauté.⁶⁴

A vers arra a középkori felfogásra épül, hogy az emberi szemből kiáradó sugarak vetülnek a tárgyakra, s ettől lát az ember, így a szerelmes férfi is csak attól létezik, ha hölgye rátekint. Innen logikus asszociációval a hölgy a naphoz (soleil) és a napisten Phoebushoz lesz hasonló. Majd a harmadik versszakban a férfi arról panaszkodik, hogy a nő nap nem teszi őt párjává, a földdé, bár táplálja anélkül, hogy szándékosan rávetné fényét. A negyedik szakasz arra a képre van felépítve, hogy a hölgy mint életető erő nélkül a férfi minden cselekedete csak látszat, és igazi tartalommal csak a hölgy által telne meg, mint az első- vagy őszanyag, amely még nem nyert formát, s így minősége sem meghatározható. Az ötödik és hatodik versszakban visszatérnek a nap és a fény metaforái, a záró strófában kiegészülve a férfi mint a hamvaiba haló Főnix képével, aki a hölgy különleges szépsége miatt mindig új életre és az ő szolgálatára támad fel.

Az első szerelmes vers után az N. R. monogramú fordító megírhatja szereplőjével a Lucretiának szóló második levelet is, amelyet a hógolyóba rejtve dob be a hölgy ablakán:

Madame Si mon amour eust esté subiet au vent de la fortune, le cruel reuers qu'elle luy a deschargé si tost qu'il a osé paroistre, l'eust tellement affoibly, que sans se pouvoir relever il fust demeuré comme estouffé á sa naissance. Mais estaint composé d'une plus solide trempe, que tout se qui peut changer de face aux atteintes de ceste inconstance Deesse, il veut renaistre sous ses pieds, trop leger pour

⁶⁴ N. R. 1598, i. m. 97–100. „Szívem nem vágyik másra, mint hogy Önnek engedelmeskedjék, / S legfőbb boldogsága rabságában áll: / Ha Ön nem volna, születésem is bálnám, / De Ön nélkül létezni rosszabb, mintha soha nem is lettem volna. Amikor látom szemei világosságát, / Örült tévedésnek hiszem, hogy csak egyetlen Napunk van, / De nem így van, mert lelkemet gyötrő szemei / Egy második Phoebushoz hasonlatosak. A másik nap a számomra, az Ön bálványimádójaként, kevésbé erős, / csodálom és imádott sugarai táplálnak, / És földemre csak azt mondom, ó gonosz, ó mostoha, / hogy fénye nélkül táplált engem. Mert lét nélkül léteztem, s fény nélkül láttam, / És a testem mozgott, de igazi mozgás nélkül: / Olyan voltam, mint az őszanyag, / Mely arra vár, hogy formát öltön és kiteljesedjék. Az első pillantásától nyertem formát / Az Ön szeme csillaga megvilágított, / Sugaraival elűzte a vastag felhőt szemem elől / Mely elrejtette előlem a napot, kivezetett az árnyékból. Akkor történt, szép napom, hogy páratlan szépsége ezernyi lángot gyújtott keblemben / s perzselt szívem, mint a hamuvá vált Főnixmadár, / mely mindig újjáéled, páratlan hűségre.”

luy faire perdre la vie en le foulant, et vous passoisstre aussi divin que sa cause est divin. C'est Vous seule, ma Belle, ne le desdaignez donc point, et il desdaignera la puissance d'un contraire destin, de la mordant envie et de toutes les ialouses rigueurs d'un mary forcené. Si vous le fortifiez de vostre adveu, et de quelque tesmoignage d'un peu de reciproque, mon maleur vaincu faisant ioug á la violence de mes flammes et á la constance de ma fidelité, ne me pourra empêcher d'acquérir le bien où i'aspire, me disant.

Vostre Serviteur
PANFORE⁶⁵

A kacifántos mondatokba szőtt kérés és fogadalom a szerelem alakulását Piccolomini eredeti szövegének szellemében a szerencse, „az állhatatlan Istennő” szeszélyétől alakított dolognak tartja, amely szeszéllyel csak egy alkalmazkodni képes, erős fából faragott férfi tud ellenállni. Panfore retorikus rábeszélése ellenére Lucretia ebben a történetben sem lesz a magyar lovagé. Piccolomini történetének megfelelően e levél sem jut el az asszonyhoz, hiszen férje, a korábbiánál is dühösebb Menelaus kezébe kerül, akinek vádló hangú könyörgésére Zsigmond császár az udvaronca erkölcsi gyengeségén pironkodva küldi el Panfore-t a szolgálatából.

A történet eredeti kimenetele tehát nem változik meg a két francia fordításában sem, csupán a magyarországi irodalom lesz gazdagabb néhány franciául írt költeménnyel és egy levéllel. A fentiekhez hasonló bővítésre a korai *Historia*-fordítások között máshol nincs is példa, így a Pataki Névtelenként ismert magyar fordító sem bővíti ki saját históriás énekét elképzelt honfitársa soraival. A fent bemutatott szövegek tehát csupán az elképzelt magyar irodalom korpuszát erősíthetik, és adalékként szolgálnak a nyugat-európai irodalmak magyarsággépéhez.

⁶⁵ N. R. 1598, i. m. 105–107. „Asszonyom, ha szerelmem a szerencse szelének tárgya, a kegyetlen ellenségé, mely lesújt mindenekre, amik ellen mernek állni neki, az oly gyenge, hogy anélkül, hogy felemelkedne, lezuhan, mintha születésétől földre lenne sújtva. De keményebb fából faragták azt, aki meg tudja változtatni arcát, hogy ellenálljon ennek az állhatatlan Istennőnek, és képes újjászületni lábainál, amely túl könnyűnek bizonyul ahhoz, hogy eltapossa életét, és az ön csapdája is isteni, hogyha annak okozója isteni. Csakis Ön az, Szépségem, aki egyáltalán nem veti meg az afféle embert, s akkor ő fogja megvetni az ellenkező végzet, a harapós irigység és egy kényszerházasságban magához adott férj minden szigorú féltékenységének hatalmát. Ha ön beleegyezését adja, s érzelmeink kölcsönösségéről egy kis tanúságot tesz, akkor az én szerencsétlenségem, amelyet maga alá hajtott lángjaim erőszakos igája és hűségem kitartása, sem fog megakadályozni benne, hogy elérjem a jót, amelyet annyira óhajtok, esküszöm. Az Ön szolgálja, Panfore”

MÁTÉ, ÁGNES

Pacorus et quelques sources françaises de l'ancienne littérature hongroise imaginaire (16e siècle)

Dans mon étude, je traiterai des traductions françaises de la nouvelle *Historia de duobus amantibus* d'Aeneas Silvius Piccolomini. La première partie de mon étude est de nature bibliographique : il s'agit simplement de corriger quelques erreurs figurant dans le catalogue *French Vernacular Books* et de fournir des renseignements sur les traductions françaises et leurs auteurs. La seconde partie est consacrée au rôle que remplit dans l'intrigue de la nouvelle le personnage prétendument 'hongrois' : j'examine les interprétations que les traducteurs donnent de l'appartenance de Pacorus à la nation *pannonius* et les transformations qu'ils font subir à sa personne. Il s'avérera que deux des traducteurs français n'ont pas hésité à sacrer poète notre héros : ils lui ont fait 'composer' les deux lettres à Lucretia que Piccolomini a seulement mentionnées. Belle contribution au corpus 'imaginaire' de la littérature hongroise...

Keywords: 16th Century; bibliography; French translations; image of Hungarians; *Historia de duobus amantibus*.